

LISA 1

Sissejuhatuses käsitletud diagnostilise intervjuu küsimused B. Guitari järgi

Intervjuu lapsega.

(Konkreetsed küsimused peab logopeed sõnastama, arvestades last.)

1. Kas laps arvab, et tal on raske kõneleda?
2. Kuidas laps probleemi kirjeldab? Millal seda esineb? Milline on see erinevates olukordades?
3. Kas ta kasutab abivahendeid või nn. trikke, et sõna välja hääldada? Kas ta väldib teatud sõnu?
4. Kas mõned kõnelemis situatsioonid on raskemad? Kas ta väldib neid?
5. Kas keegi on kunagi narrinud last tema kõne tõttu? Kes? Kuidas ta tunneb end seetõttu? Kuidas ta reageerib?
6. Mida laps arvab enda kõnest?
7. Mida lapsevanemad arvavad lapse kõnest? Mida nad teevad siis, kui laps kogeleb?

Intervjuu lapsevanemaga.

1. Kas esines mingeid probleeme raseduse või sünnituse ajal?
2. Milline oli lapse kõne areng? Milline oli see võrreldes lapse õdede-vendade kõne arenguga ning teie ootustega lapsele?
3. Kirjeldage lapse motoorika arengut võrreldes seda tema õdede ja vendade või teiste laste omaga?
4. Kas kellelgi teisel teie perest on esinenud kõnepuudeid?
5. Millal märkasite lapse kogelust esimest korda?
6. Kas lapse elus toimus sel ajal, kui kogelus algas, midagi erilist?
7. Milline oli kogelus algul?
8. Millised muutused on toimunud lapse kõnes peale seda, kui kogelus esimest korda esines?
9. Kas laps näib olevat teadlik enda kogelusest?
10. Kas laps vahel asendab mõne sõna, kuna ta arvab, et võib seda hääldades kogeleda?

11. Kas laps väldib mõnes olukorras kõnelemist, kuna ta arvab, et võib seal kogeleda?
12. Mis vanemate arvates võis põhjustada kogelust?
13. Kuidas vanemad end tunnevad, mõeldes lapse kogelusele?
14. Mida on vanemad ette võtnud seoses lapse kogelusega?
15. Kas last on kusagile mujale enda kogeluse pärast abi saama viidud? Millised olid tulemused?
16. Millistes olukordades esineb lapsel kõige enam kogelust? Millal esineb kõige vähem kogelust?
17. Kuidas saab laps läbi oma õdede-vendade ning teiste lastega?
18. Milline on lapse isiksus ning temperament?

Sissejuhatuses käsitletud võtete (mängude ja tegevuste) kirjeldused

Algava kogeluse ravi Van Riperi järgi

Eesmärk: Sensorse tagasiside suurendamine.

Võtted:

- Artikulatsiooniaparaadi liigutuste vaatlemine peeglist. Läbi suurte suuavadega maskide võivad laps ja logopeed vaadata peeglist suu liikumist (kooskõne, järelkõne, iseseisev kõne).
- Õhuvoolu tugevuse jälgimine kõneldes: läbi toru rääkimine. Toru on suunatud küünlale, et näha, kuidas see õhuvoolule vastavalt liigub.
- Rääkimise ajal suurendavasse peeglistisse vaadates: lapsed tihti aeglustavad kõnetempot ning naudivad nende hiiglaslike huulte, keele ja lõua liikumise vaatlemist.
- Kõneliigutuste tunnetamine asetades käed artikulatsiooniaparaadile. Kui laps asetab küünarnuki lauale ning käega toetab lõuga, siis tunneb ta lõua liikumist vahetult ning aeglustab kõnet ja räägib sujuvamalt.
- Hääletu artikulatsioon. Käskluse andmine hääletult artikuleerides, kui samal ajal on taustaks muud helid või müra. Kaaslane peab ära arvama, mida öeldi.
- Kooskõne ja järelkõne, varieerides hääle kõrgust ja tugevust.

Eesmärk: Kõnes olemasoleva sujuvuse toetamine.

Võtted:

- Sujuva kõne kinnitamine tasuga, kui teatud esemeid või olendeid loetledes mõni sõna hääldati väga sujuvalt. Paljud väiksed kogeledjad armastavad mängu “Ütle võlusõna!”. Laps peab aknast välja vaadates või pildiraamatut vaadeldes nimetama esemeid või olendeid. Kui laps hääldas sõna tavalisest oluliselt sujuvamalt, toimib see nn. võlusõnana, s.t. juhtub midagi meeldivat, näiteks öeldakse, kuhu on kumm peidetud.
- Sujuva kõne kinnitamine korralduse täitmisega, kui korralduse andmisel ei esinenud kogelust. Mäng “Ülemus”. Enamus lapsi kõnelevad sujuvalt, kui nad annavad korraldusi. Selles mängus ütleb laps logopeedile, mida viimane peab tegema. Kui kogelust esineb, siis logopeed ei täida korraldust.

Eesmärk: Kõnelemist segava ärritaja põhjustatud negatiivse reaktsiooni asendamine positiivse reaktsiooniga.

Võtted:

- Pausi tegemine enne küsimusele vastamist ning kohene kinnitamine. Laual on pähklitega karp, milles iga pähkel on pakitud paberisse. Kui näiteks logopeed küsib küsimuse, siis laps tohib vastata alles seejärel, kui ta on paberi lahti võtnud, pähkli ära närinud ja alla neelanud. Kui laps hakkab kohe vastama, jääb ta pähklist ilma. Küsitakse ja vastatakse vaheldumisi. Oluline, et laps võidaks enam, kui logopeed. See mäng seob küsimusele vastamise autasuga – meeldivaga, harjutab pausi tegemist ja rahunemist enne kõnelemist ning mõtte ja lause planeerimist enne vastamist.
- Lausungi aeglane lõpetamine reaktsioonina vahelesegamisele vestluses. Kui laps nii teeb, saab ta autasu, vastasel juhul autasu ei saa. Sama kehtib ka logopeedi kohta. Selles mängus õhutatakse last ka logopeedi jutule vahele segama. Seda võtet saab kasutada rollimängus, kus vahelesegaja on näiteks väikse kannatamtu tüdruku rollis ning lausungi lõpetaja on asjaliku täiskasvanu rollis.
- Verbaalne reaktsioon suhtlemisstressile. Tunnustatakse last, kui ta reageerib kuulaja tähelepanu vähesusele öeldes “Sa ei kuula mind” või “Vabandust, kas ma võin lõpetada?”. Eelnevalt tutvustatakse lapsele neid väljendeid.

Väljakujunenud kogelusega lapse ravi.

Etapp: Identifitseerimine.

Eesmärk: Kogeluse tundmaõppimine.

Võtted:

- Kogeluse kirjeldamine piltlikult. Logopeed püüab seda tunnet piltlikult selgitada, nt. “Ma arvan, et sa tundsid, et su huuled on nagu liimiga kokku jäänud.”
- Lapsele võib ka piltlikult selgitada “julge kogeluse” olemust. Riper jutustab loo lohest, kes ründab last siis, kui too kardab ning põgeneb lapse eest siis, kui too julgelt lohele otsa vaatab. Laps ja logopeed kordavad koos: “Mida rohkem ma kardan, seda rohkem ma kogelen. Mida rohkem ma jooksen kogeluse eest ära, seda rohkem ma hiljem kogelen.”
- Kogeluse imiteerimine sõrmedega. (N. surutakse nimetissõrm ja põial tugevasti kokku või pannakse suure pingega kokku-lahti käima) Seejuures demonstreeritakse, et sellist pingutamist saab koheselt lõpetada ning mainitakse, et samamoodi võib teha ka suuga.
- Teise inimese kogeluse imiteerimine. Logopeed kogeleb tahtlikult erinevatel viisidel ning küsib, kas lapsel on sellist kogelust esinenud.
- Enda kogeluse imiteerimine. Eelnevalt kõnes esinenud kogeldud sõna uuesti ütlemine, kuni laps saab sõna sujuvalt hääldada mitmeid kordi. Seejärel kogeletakse samamoodi nagu algul, aga nüüd tahtlikult.
- Kooskõnes kogelemine. Laps jutustab (nt. pildi järgi). Kui tekib kogelus, kogeleb logopeed tahtlikult (ilma hääleta) lapsega kaasa. Logopeed selgitab, et ta tahab teada ning ise seda tunda, kuidas laps kogeleb. Seejärel võib rolle vahetada, s.t. logopeed räägib ning laps kogeleb tahtlikult kaasa.
- Kogeluse identifitseerimiseks saab kasutada nn. püüdmise mängu, kus logopeed ja laps korda-mööda üksteise kõnest vastavaid käitumisviise kinni püüavad, st. avastavad seda partneri kõnest.
- Teismeliseeale lähenevate lastega, võib kasutada täpsemat identifitseerimist. Van Riper (1973) kirjeldab Cooperi põhjal nn. kogeluse õuna tegemist. Logopeed selgitab lapsele, et tema probleemi “süda” on “sõnade peal kinnijäämine”. Enamus lapsi on sellega nõus ning paberile joonistatakse ring, mille sisse kirjutatakse blokk või kinnijäämine vm. Järgnevalt soovib logopeed lapsel välja tuua need

asjad, mida ta teeb kogeluse pärast ja mida ta teeb siis, kui ta kogeleb, näiteks “Ma sulen kogeldes silmad”, “Mu käsi tõmbleb, kui ma kinni jään” või “Ma ei vasta klassis” jne. Logopeed joonistab väiksed ringid, mis on südamega ühenduses ning ümbritsevad seda ja kirjutab igasse ringi selle käitumisviisi, mida laps on nimetanud. Seejärel tõmmatakse ring ümber südame ja teiste ringide ning lisades varre ongi saadud nn. kogeluse õun, mis kirjeldab kõiki lapse käitumisviise, mis on seotud kogelusega.

Etapp: Desensitiseerimine.

Eesmärk: Rääkimise harjutamine vahelesegamiste tingimustes.

Võtte:

- Logopeed võib näiteks öelda, et ma märkan, et sul on raske rääkida siis, kui sulle vahele segatakse või sinu lauseid lõpetatakse. Seejärel selgitab logopeed mängu, kus laps hakkab rääkima, aga logopeed segab jutule vahel. Laps ei tohi sellest hoolimata juttu katkestada ega kiirustama hakata, vaid peab rahulikult edasi rääkima, kasvõi kogeleva. Siis saab ta autasu. Vastasel juhul saab autasu logopeed. Logopeed peab jälgima, et laps võidaks rohkem kui kaotaks ning et tema vastupanuvõime suureneks.

Eesmärk: Kergema kogeluse viisi õppimine, ajalise surve taluvuse suurendamine

Võtted:

- Logopeed palub lapsel 30 sekundi jooksul ära arvata, millist looma ta mõtleb. Kui laps arvab looma ära, saab ta pähkli, vastasel juhul saab pähkli logopeed. Logopeed ütleb n. l ...la...l...lam...la... lammast. Ta ei häälda sõna lõpuni enne 30 sekundi möödumist, kuid kordused on pehmed ja sujuvad. Paari korra harjutamise järel võib paluda ka lapsel samamoodi öelda ning logopeed arvab.
- Selliseid kergeid kordusi ja venitusi saab kasutada ka “Käsuta mind!” mängus. Esmalt annab logopeed korralduse, kuid korraldust andes esinevad tal kogelused nii, et laps võib juba vahepeal ära arvata, mida logopeed öelda tahab. Seejärel proovib laps samamoodi korraldust anda. Nii paneb laps need varem ebameeldivana tundnud kogelused oma kõnesse ning tajub neid ilma ebameeldivuseta.

Etapp: Modifitseerimine.

Eesmärk: Kõnekatkestamistehnika õppimine.

Võtted:

- Lapsele (alates u. 8ndast eluaastast) saab kõnekatkestamistehnikat selgitada kustutamise näitel. Raske kogelus jätab nagu pähe ühe nähtamatu jälje. Ning järgmisel korral, kui sa oled väga põnevil või hirmul, on see jälle platsis, kui sa just ei kustuta oma kogelust ära. Parim viis on kustutada nii, et sa peatud kohe kui oled kogelusega sõna välja öelnud. Kustutada saab nii, et ütled sõna uuesti aeglaselt, pehmelt ja ilma pingutamata. Seejärel logopeed demonstreerib nn. kustutamist ühe sõna peal.

Eesmärk: Kõnelibistamistehnika selgitamine.

Võtte:

- Kõnelibistamistehnikat võib selgitada ujumise näitel. Uuel viisil kogeleva õppimine on nagu ujuma õppimine. Logopeed selgitab lapsele: “Tuleta meelde, kuidas sa kunagi ujuma õppisid. Kogelusest üle libisema õppimine on samamoodi nagu ujuma õppimine. Sa pead tegema vastupidi sellele, mida sa varem tegid. Selle asemel, et oma pead kõrgel vee pinnal hoida, tuleks see hoopis vette panna. Selle asemel, et tugevasti kätega vehkida, tuleb hoopis käed kulbi moodi panna, et ennast edasi libistada. Algul, kui sa õpid ujuma, siis sa oled pinges ning kardad vett. Vesi läheb ninna ning on kindlasti ebameeldiv. Selle asemel, et pingesse minna, peaks sa hoopis lõdvestuma ning aeglasemalt liikuma. Seda ei saa ära õppida ühe korraga. Nii on ka kogelusest üle libisemisega.” Seejärel logopeed demonstreerib nn. vanal viisil kogelevist. Teist korda logopeed selgitab, et ta alustab vanal, valel viisil kogelevist, kuid jätkab siis aeglaselt ja sujuvalt. Logopeed demonstreerib ühe sõna häälendamist KLT-ga. Logopeed küsib, kas laps märkas, kuidas logopeed aeglustas kõnet ning liigutas oma suud nii, et sõna tuli kergemini välja.

LISA 2

Ch. van Riperi teraapia rakendamine

Laste kõne uuringu tulemused

Kalle jutustamisoskuse uurimise tulemused. (Laps jutustab seeriapiltide põhjal.)

- * Mees hoiab kutsut süles. Kutsu kõnnib laua peal. Kutsu teeb laua peale pissi.
- * Eit vaatab, et lill on ära närtsinud. Siis kastab lille. Ja siis lill hakkas kasvama.
- * Emme ütleb, et mine osta poest saia. Laps läheb küsib onu käest saia ja saabki. Läheb poest välja. Hakkab saia sööma. Läheb teleka ette, hakkab telekat vaatama, sööb saia. Näeb kiisusid, sööb ka saia. Läheb koju, väike sai ainult.

Joonase jutustamisoskuse uuringu tulemused

- * Mees leidis tänavalt ühe hulkuva koera. Ta tõi selle enda tuppa ja pani laua peale. Koer pissis laualinale ja mees hakkas pahandama.
- * Üks väike pere läks loomaaeda. Ostsid pileti ära. Nad vaatasid elevanti. Väike tüdruk pillas karumõmmi elevanti aeda. Tüdruk hakkas nutma. Elevant võttis mõmmi ja andis ära.

Argo jutustamisoskuse uuringu tulemused

- * Et alguses mees on oma koeraga rahul ja siis laseb ta voodi peale mängima. Ja siis ja siis ja siis ta teeb voodi peale natuke märga ja siis ja siis ja siis ta hakkab selle koeraga pahandama.
- * Ema, isa koos oma lapsega lähevad nagu, maksavad selle pileti seal ja siis lähevad loomaaeda. Ja siis nad lähevad sinna elevantide juurde. Aga siis, siis lapsel kukub see mängukaru sinna elevantide aeda. Ja siis see laps hakkab nutma. Noh ja siis see suurem elevant võtab selle mõmmiku ülesse ja siis annab lapsele tagasi.

Lõpptaseme uuringus kasutatud poolstruktureeritud intervjuu küsimused.

Lapsele. (Sulgudes on toodud abistavad küsimused.)

- Mäletad millal sa siin käima hakkasid? Mis aastaaeg siis oli? Kas su kõnelemine on muutunud sel ajal, kui sa siin oled käinud?

- Mõtle oma kooli peale. Kui sa räägid oma sõpradega/ räägid õpetajaga/ vastad tunnis, kas kõne segab sind mõnikord? Sageli? Ei sega üldse?
- Kuidas saad ennast aidata, kui on raske rääkida? (Kas suudad seda kasutada kodus harjutades või tavaliselt rääkides, sõpradega rääkides, koolis kõneldes?)
- Mida oled siin logopeedi juures õppinud? (Kujutame ette, et logopeedi juurde tuleb umbes sinu vanune poiss. Ta kogeleb. Ta natuke kardab logopeedi juurde tulla. Kuidas sa selgitaksid temale, mida siin logopeedi juures tehakse?) (Mäletad me rääkisime teo moodi? Kas kogelust oli siis rohkem või vähem? Mis sa arvad, milleks on teo moodi rääkimine hea?) (Mida me proovisime kinni püüda? Mida me peale kinnipüüdmist tegime?)
- Mida oskad nüüd rohkem kui enne? (Kas sa ise algul oskasid pehmelt häälendada? Kuidas see nüüd õnnestub?)
- Mida oskad hästi?
- Millega on veel raske toime tulla? (Kas kinnipüüdmine ja lahti laskmine õnnestub alati? Millal see ära ununeb? Näiteks, kui teie pere kiirustab kodust lahkuma, aga sul on vaja midagi öelda, kas sa siis suudad ennast aidata, kui tuleb raske kogelus?)

Lapsevanemale.

- Milliseid muutusi olete märganud lapse kõnes (temaga harjutades, kodus vesteldes, kui laps vestleb sõpradega, kõneleb koolis)?
- Kui palju leidsite aega lapsega harjutada?
- Millised harjutused olid rasked/ kerged?
- Mis õnnestus/ mis mitte?
- Mis Teie arvates on efektiivne?
- Milliseid muudatusi olete märganud lapse suhtumises oma kogelusse?
- Mida laps teeb siis, kui tal on raske rääkida?
- Kas on mingeid muutusi, mida olete enda käitumises või kõnes selle aja jooksul märganud? Koduses keskkonnas? Kas midagi on muutunud suhtumises kogelusse/ lapsesse?
- Millega olete rahul?
- Millega ei ole rahul?

- Me lõpetame praegu teraapia, sest laps ei jaksa väga kaua teraapias käia ning see on alles esimene etapp. Lapse kasvades saab teraapiat jätkata ning lapsel on siis lihtsam enda kõnelemist teadvustada.
- Millised on teie lootused/ ootused lapsega seoses?